

УДК 55(470+571)

ГЕОЛОГІЧНІ МУЗЕЇ РОСІЇ

В. Прокопець

*Київський геологорозвідувальний технікум,
вул. Анрі Барбюса, 9, 03680 Київ, Україна
E-mail: vvturk@mail.ru*

Розглянуто історію створення геологічних музеїв Росії – з часів відкриття Петром I Кунсткамери до оформлення приватних експозицій на початку XXI ст. Названо мінералогічні музеї, що мають унікальні зібрання кам'яного матеріалу – результат роботи геологічних організацій, навчальних закладів та приватних осіб. Висловлено пропозиції щодо збереження мінералогічного спадку та розширення доступу до нього любителів природи.

Ключові слова: музей, експозиція, мінерал, кристал, гірська порода, корисні копалини, Росія.

Камінь – основа тієї краси, що оточує нас з перших хвилин життя.

Володимир Пилипенко

З 1999 р. кафедра геології та геоecології Санкт-Петербурзького педагогічного університету раз у два роки проводить міжнародну конференцію “Геологія в школі та вузі: геологія і цивілізація”. Широка наукова програма конференції, можливість узяти участь у роботі “круглого столу”, тематика якого стосується кардинальних проблем сучасної геологічної науки, а також різноманітні тематичні екскурсії* збирають під дахом одного з найстаріших навчальних закладів Росії вчених, викладачів і польових геологів з багатьох країн Європи та Азії (Англія, Бангладеш, Білорусь, Німеччина, Греція, Ізраїль, Індія, Італія, Казахстан, Польща, Португалія, Республіка Корея, Україна, Фінляндія та ін.).

Наша участь у роботі конференції впродовж десятиріччя дала змогу ознайомитися з низкою цікавих геологічних пам'яток Ленінградської обл., Карелії, Кольського півострова, детально не лише вивчити сучасні експозиції найбільших геологічних музеїв міста, а й простежити історію їхнього становлення та сучасний стан.

Енергійний розвиток геологічної галузі в Росії (науки та виробництва) у XVIII ст. сприяв прояву та розвитку в багатьох інтересу до колекціонування витворів неживої природи. З'явилися перші приватні музеї (колекція “натуралій” Петра I і графа Я. Брюса) та численні приватні колекції (княжни К. Дашкової, підприємців Демидових, архієпископа Ніла, начальника Бергколегії А. Нартова, купців і підприємців Строганових та ін.). Особисті колекції збирали деякі професори геології і мінералогії (Е. Ейхвальд, І. Ауербах, П. Єремєєв та ін.). Багато експонатів з приватних колекцій потрапило згодом до громадських музеїв. За розпорядженням Бергколегії, гірничі підприємці Уралу й Алтаю доклали немало зусиль для створення геолого-мінералогічних колекцій при

© Прокопець В., 2012

* Серед них “Каменерізальне мистецтво Ермітажа”, “Кам'яне оздоблення Петербурга”, “Геологічні музеї міста” та ін.

гірничих заводах та гірничих училищах. Оформлювали зібрання мінералів, гірських порід та корисних копалин у багатьох губерніях і повітових музеях, організованих земськими та природничо-науковими громадами. Унікальні зібрання кам'яного матеріалу готували при гранувальних фабриках у Коливані, Єкатеринбурзі, Петергофі.

Першим державним російським музеєм природничо-наукового напрямку стала Кунсткамера, заснована 1714 р. Петром I [4]. Провідне місце в ній посідав мінеральний кабінет – широке на той час зібрання “мінералів, каміння та викопних тіл”. Кабінет швидко розрісся і згодом спричинився до виникнення самостійних музеїв: Мінералогічного музею О. Ферсмана, Рудно-петрографічного (Москва) та ін.

У 1755 р. в Імператорському московському університеті сини уральського заводчика Акінфія Демидова заклали основи музейного зібрання, передавши в подарунок створеному центру “мінеральний кабінет” Генкеля, куплений їхнім батьком у Фрайбурзі та поповнений унікальними взірцями уральських і сибірських руд (нині ця колекція є частиною музейного фонду Геологічного музею імені В. І. Вернадського).

Другим зібранням мінералів у Санкт-Петербурзі за часом створення (після колекції в Кунсткамері) є “мінеральний кабінет” Гірничого училища, нині це Гірничий музей Санкт-Петербурзького технічного університету (Гірничого інституту).

У 1785 р. в кабінеті природничої історії Учительської семінарії створено першу колекцію мінералів, що стала основою майбутнього мінералогічного зібрання Санкт-Петербурзького державного університету.

Одночасно зі створенням Геологічного комітету 1882 р. засновано геологічний музей, пізніше – Центральний науково-дослідний геологорозвідувальний музей імені академіка Ф. Н. Чернишова. У ті роки Геолком перебував при Міністерстві торгівлі і промисловості Росії, й керівництву музею підлягало “систематичне зібрання гірських порід, мінералів, палеонтологічних решток, корисних копалин та інших матеріалів, що стосуються роз'яснення геологічної будови держави” [1]. Нині це один з найбільших природничо-наукових музеїв світу, що відображає в експозиціях геологічну будову і мінералогічно-сировинну базу Росії.

Формування музеїв геологічного змісту відбувалось постійно, однак причини й умови їхнього створення були різними. Наприклад, музейне зібрання Всеросійського інституту мінеральної сировини започатковане у XIX ст., коли московський підприємець та меценат В. Аршинов створив для свого сина, випускника кафедри мінералогії Московського університету, першу приватну науково-дослідницьку установу – Петрографічний інститут, придбавши у Німеччині колекцію мінералів і шліфів.

Багато музеїв виникало при науково-дослідницьких інститутах. Основою таких колекцій ставали взірці мінеральної сировини, що характеризують напрям роботи наукової установи за багато років. До них належать: Музей нафтової геології та палеонтології Всеросійського науково-дослідного геологорозвідувального інституту, Геологічний музей ВНПОкеанології, Геологічний музей Всеросійського науково-дослідного інституту синтезу мінеральної сировини та ін. Значна частина геологічних музеїв та колекцій виникла в 50–70-х роках XX ст. на базі різних геолого-знімальних та геологорозвідувальних експедицій і підприємств для забезпечення обліку, зберігання й систематизації колекцій взірців гірських порід і корисних копалин, відібраних на території їхньої діяльності. Такі музеї формувалися на всьому просторі Росії – від Калінінградської і Мурманської областей до Камчатки. Коротко про деякі з них.

Калінінградський музей бурштину заснований 1979 р. Це єдиний у Росії музей, задуманий як зібрання одного мінералу – бурштину. Експозицію музею за змістом розділено на дві однакові частини: природно-наукову і культурно-історичну. Завдяки близькості Пальнікенського родовища, у якому зосереджено близько 90 % світових запасів “сонячного каменю”, музею вдалося зібрати винятково різноманітну колекцію бурштину. Особливу цінність становлять оригінальні вироби XVII–XVIII ст. – епохи розквіту мистецтва обробки бурштину. Виставки з фондів музею часто експонують не лише в різних містах Росії, а й у країнах Європи та Азії.

У Мурманській області представницькі зібрання місцевого каменю зосереджені в Музеї геології і мінералогії Геологічного інституту КНЦ РАН, у Музеї ВАТ “Мурманська ГРЕ” (м. Апатити) та в Гірничо-геологічному музеї ВАТ “Апатит” (м. Кіровськ). Та особливо популярна серед фахівців та цінителів каменю експозиція Музею кольорового каміння ім. В. М. Дава у Мончегорську. Музей створено 1970 р. з ініціативи відомого геолога Віктора Дава* при Мончегорській лабораторії будівельного каменю Кольської філії АН СРСР. Спочатку це був Відділ кольорового каміння Мурманського краєзнавчого музею, а з січня 2000 р. Музей ім. В. М. Дава став самостійною муніципальною установою. Ядром експозиції музею є багата колекція кольорового каміння д-ра геол.-мін. наук, проф. І. Чупиліна.

Один з небагатьох у світі – Музей вулканології в м. Петропавловськ-Камчатський. Музей, відкритий 1963 р., є структурним підрозділом Інституту вулканології. Найголовніші теми експозиції, що загалом присвячена історії найвідоміших вивержень вулканів на Камчатці та в інших регіонах світу, такі: продукти вивержень вулканів Камчатки, Курильських островів та підводних вулканів; мінерали рудних родовищ Камчатки; пірокластичний матеріал вулканів; самоцвіти Камчатки та ін. На окремому стенді експонують взірці “свіжих” лав нещодавніх вивержень вулканів півострова.

В “алмазному краї” Росії – Республіці Саха (Якутія) у 50-х роках ХХ ст. створено два рідкісні за експозиціями музеї: Геологічний музей у селищі Айхал та Музей кімберлітів у м. Мирний. Колекція першого містить взірці мінералів і гірських порід кімберлітових трубкоз Якутії. В експозиції музею повною мірою відображена історія розшукових і розвідувальних робіт на алмази в західній частині республіки з 50-х років і до нині. Колекцію, що стала основою кам’яного зібрання Музею кімберлітів Якутії, збирали з 1958 р. (музей відкрито 1992 р.). Основні теми експозиції: кімберліти; мінерали-супутники алмазу; вмісні осадові та вивержені гірські породи.

Університети та інші вищі навчальні заклади Росії природничо-наукового профілю теж мають геологічні музеї. Виникнувши на початковій стадії як навчальні колекції, вони поступово перетворювались на геолого-мінералогічні музеї. Зі значної кількості подібних зібрань виділимо мінералогічні музеї Томського державного університету і гірничого факультету Томського політехнічного університету. Навчальну колекцію мінералів та гірських порід, що стала основою для першого, збирав професор кафедри мінералогії А. Зайцев ще у 70–80-х роках ХІХ ст. Нині це найбагатше зібрання взірців мінералів з різних точок земної кулі, найповніше представлені мінерали з родовищ Сибіру та Далекого Сходу. Значний внесок у розвиток музею зробив проф. М. Баженов, ім’я якого присвоєне музею 1991 р.

*В. Дав – першовідкривач найбільшого в Казахстані родовища хризопразу Сарилкулболди.

Музей Томського політехнічного університету, відкритий 1956 р., входить до складу його музейного комплексу. В основі зібрання – надходження мінералогічних колекцій не лише від фахівців, учених, громадських організацій, а й приватних осіб, промисловців, купців-меценатів, які свого часу організовували закупівлі фундаментальних зібрань каміння у постачальників мінеральної сировини Німеччини та Швейцарії. В експозиції музею поряд з унікальними взірцями природних мінеральних утворень демонструють різноманітні синтетичні речовини.

Власні геологічні колекції є і в багатьох краєзнавчих музеях. Зазвичай, це невеликі добірки каміння, що характеризують геологічну будову та корисні копалини конкретного регіону. У краєзнавчих музеях, що розташовані в місцях розробок металевих і неметалевих корисних копалин, розділи геологічних експозицій є досить значними.

До таких музеїв належить Нижньотагільський державний музей-заповідник гірничо-заводської справи Середнього Уралу. За розпорядженням П. Демидова 1840 р. у Нижньому Тагілі засновано “Музей природної історії і старожитностей”, мінералогічну колекцію якого поповнювали взірцями з місцевих рудників більше півстоліття. У 1994 р. її передано місцевому краєзнавчому музею, 1987 р. перетвореному на музей-заповідник гірничозаводської справи; у 2003 р. музей отримав статус муніципальної установи. У його колекції представлені мінерали, гірські породи і руди не лише району Нижнього Тагілу, а й Уралу загалом, Кольського півострова, Сибіру, Примор’я та країн близького зарубіжжя. Геологічну колекцію музею планують перетворити в “Музей природи” з розміщенням експозиції в пам’ятці архітектури початку XIX ст.

Реорганізація економічних відносин у Росії, що почалася в 1990-х роках, привела до виникнення нових взаємовідносин між органами влади, підприємствами й організаціями. Змінилася нормативна правова база. Відбулася структурна перебудова різних галузей економіки, у тім числі геології. Реформовано функції та повноваження органів влади в сфері управління надрами; реорганізовано підприємства, установи й організації, змінено їхній правовий статус і форму власності, внутрішню структуру.

Ці зміни торкнулися і музейних установ: у низці організацій, підвідомчих Міністерству природи Росії, ліквідовано служби обліку та зберігання геологічних колекцій, а власне колекції або передано під керівництво інших споріднених організацій, або взагалі ліквідовано.

Незважаючи на складність економічної обстановки, музеї формуються і сьогодні. У Москві 1999 р. для публічного відвідання відкрито музей “Самоцвіти”, експозиція якого представлена не лише взірцями ювелірного і виробного каміння, а й виробами високого художнього рівня: мозаїка, скульптура, предмети побуту.

У 1999 р. відкрито геологічний музей у м. Чебоксари (розсіпні алмази, кольорове каміння), а 2000 р., 18 травня – у Міжнародний день музеїв, засновано геологічний музей у м. Барнаул (корисні копалини Алтайського краю).

Після тривалої перерви в Росії почали з’являтися “приватні” музеї. Їх наразі небагато, серед геологічних відомий приватний музей-садиба В. Жигалова “Самоцвіт Байкалу”, заснований 1980 р. на Слюдянському родовищі, і найбільший у Росії приватний музей “Уральський мінералогічний музей” В. Пилипенка, відкритий у Єкатеринбурзі 2000 р. Його основою став кам’яний матеріал, зібраний любителем каміння В. Пилипенком у тривалих поїздках по всьому колишньому Союзу, дивовижні за красою друзи цитрину й аметисту, зростки стибініту, радіально-променеві агрегати астрофіліту, кристали “лопарської крові” – евдіаліту, розщеплені кристали стильбіту, ніжні “троян-

ди” кальциту – зазвичай, на матриці. Дендритоподібні зростки кристалів золота і срібла з музею В. Пилипенка можуть прикрасити експозицію найвищого рівня [3].

Для з'ясування кількості геологічних музеїв у Росії Центральний науково-дослідний геологорозвідувальний музей зібрав довідкову інформацію про музеї й колекції в організаціях та установах Міністерства природи, Російської академії наук, Міністерства культури, Міністерства вищої та середньої освіти, а також у регіональних, муніципальних і приватних структурах. На цій підставі видано довідник “Геологічні і природничі музеї Росії” [2], що містить стислу інформацію про 150 музеїв і колекцій геолого-мінералогічного профілю.

Отже, геологічні музеї зберігають інформацію про історію геологічного вивчення території, відомих геологів, а часто – й унікальний кам'яний матеріал, дослідження якого може привести до нових відкриттів, створення нових наукових теорій і гіпотез. Не викликає сумнівів, що просте споглядання природних утворень – мінералів – дає людині велику естетичну насолоду.

Музеї повинні стати захопливою частиною геологічних стежок у межах Геопарків, які нині створюють по всьому світі. Вони, окрім іншого, відкриють доступ усім любителям природи до “кам'яної скарбниці” Землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Геологические исследования Геолкома : Путеводитель по экспозиции ЦНИГРмузея. – Л., 1998. – 88 с.
2. Геологические и краеведческие музеи России : [Справочник]. – М. : ВАТ Геоинформмарк, 2005. – 264 с.
3. Музей камня : Уральский минералогический музей В. А. Пилипенко. – Екатеринбург : Квадрат, 2010. – 512 с.
4. Тихомиров В. В. Геология в Академии наук (от Ломоносова до Карпинского) / В. В. Тихомиров. – М. : Наука, 1979. – 259 с.

*Стаття: надійшла до редакції 11.05.2012
прийнята до друку 29.05.2012*

GEOLOGICAL MUSEUMS IN RUSSIA

V. Prokopets

*Kyiv Geological Technical College,
9, Henry Barbusse St., 03680 Kyiv, Ukraine
E-mail: vvturk@mail.ru*

The article briefly reviews the history of setting up of geological museums in Russia – from the opening of the Cabinet of Curiosities by Petro I to the arrangement of private stone exhibitions in the XXI century. Mineralogical museums, possessing unique collections of stone material, are marked; this is the result of geological organizations, educational establishments and pri-

vate individual job. Suggestions are made concerning preservation of mineral heritage and expanding access to it of nature-lovers.

Key words: museum, exposition, mineral, crystal, mountain rock, useful minerals, Russia.

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ МУЗЕИ РОССИИ

В. Прокопец

*Киевский геологоразведочный техникум,
ул. Андри Барбюса, 9, 03680 Киев, Украина
E-mail: vvturk@mail.ru*

Рассмотрено историю создания геологических музеев России со времени открытия Петром I Кунсткамеры до оформления частных экспозиций в начале XXI ст. Отмечено минералогические музеи, обладающие уникальными коллекциями каменного материала; это результат работы геологических организаций, учебных заведений и частных лиц. Высказано предложения по сохранению минералогического наследия и расширению доступа к нему любителей природы.

Ключевые слова: музей, экспозиция, минерал, кристалл, горная порода, полезные ископаемые, Россия.